

KAŠTIEĽ V KRIVANOCH – NOVÉ POZNATKY NA ZÁKLADE ARCHITEKTONICKO-HISTORICKÉHO A ARCHÍVNEHO VÝSKUMU¹

Lucia GIBALOVÁ – Magdaléna JANOVSÁ – Tomáš JANURA – Daniela PELLOVÁ

Abstract: *The manor house in Krivany - new findings on the basis of architectural-historical and archival research.* There are seven construction stages behind the current form of the manor house in Krivany. The late Renaissance residence was built during the first construction phase dating back to the end of the 17th century until 1725. Peter Dessewffy could be considered a builder, but the exact shape and size of a probably larger residence could not be identified due to the fact that shortly after its construction it partially turned into a ruin. The second baroque stage between 1763 and 1783 was most likely associated with Anna Péchy (* 1711 + 1788), the backup owner of the building in the years 1778 - 1788, who lived permanently in Krivany. The third classicist building phase after the middle of the 19th century was realized by Augustín Bornemisza (* 1820 + 1862) and his wife Veronika Péchy (* 1821 + 1894). The fourth non-serviceable phase at the turn of the 19th and 20th centuries was initiated by Augustine's son Ľudovít Bornemisza (* 1854 + 1925). The last three construction phases took place in the 20th century, while the sixth construction phase in the years 1978-1987 gave the building its current shape. It was a very radical renewal and in terms of the renewal methodology there were several irreparable mistakes.

Keywords: Krivany. The manor. Dessewffy. Bornemisza.

Krivany² sú obec na východnom Slovensku, ležia pod juhozápadným úbočím Spišsko-šarišského medzihoria na miernej vyvýšenine nad riekou Torysa, severozápadne od Lipian a Sabinova. Kaštieľ,³ ktorý predstavuje jednu z najstarších architektonických

- 1 JANOVSÁ, Magdaléna a kol. *Architektonicko-historický výskum, Kaštieľ v Krivanoch*. Levoča, 2019. Archívny výskum: Tomáš Janura a Daniela Pellová. Dendrochronologický výskum drevených konštrukcií: Tomáš Kyncl. Rkp. uložený v archíve Obce Krivany a v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.
- 2 V písomných prameňoch sa prvá zmienka o obci pod názvom Criua nachádza v listine spišského biskupa Jakuba z roku 1301, ktorý potvrdil uvedenie Andreja do funkcie farára v kostole v Krivanoch. Obec ako aj kostol, tu existovali už skôr, názov sídliska vznikol v slovenskom jazykovom prostredí a Krivany patria k starobylým dedinám spreď 11. storočia. ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 148-149. Ďalej obec v písomných prameňoch vystupuje aj pod označeniami Criua (1312), Criwa (1427, 1490), Krywaan (1550), Krywan, Krywany (1600), Krivjany (1773), Krywjany (1808), Krivány (1863 – 1913), Krivany (1920), Kriviany (1927 – 1948). Súčasný tvar názvu Krivany sa používa od roku 1948.
- 3 Prehľad doterajšej literatúry: GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta a kol. *Súpis pamiatok na Slovensku Zväzok druhý K – P. II*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 143-144; ČENTÉŠOVÁ, Mariana. Šľachtické sídla v Šariši a ich majitelia na konci 17. storočia. In Marcela Domenová

Severovýchodný pohľad na kaštieľ v roku 2019 s parkom, autor foto: I. Janovský.

pamiatok obce, tvorí súčasť jej intravilánu v juhovýchodnej časti a je osadený na umelo vytvorenej terase nad cestou so smerovaním Brezovica – Lipany.⁴ Pôvodne sa rozprestieral na rozsiahlejšom pozemku so záhradou, ovocným sadoom a hospodárskymi stavbami (dom služobníctva a správcu, oddelená kuchyňa, stajne, kôlne) a celý komplex ohradzoval kamenný múr. V súčasnosti zo značne okliešteného pôvodného areálu zostala iba juhovýchodná časť. Ohradenie sa nachádza na južnej strane od spomenutej štátnej cesty a na západnej strane vyčleňuje areál od obecnej (niekdajšej vnútroareálovej) komunikácie novší nízky parcelačný kamenný múr s vchodovou brámkou. Ohradový múr je však vo forme fragmentov viditeľný aj východne od kaštieľa. Zostávajúce objekty čiastočne asanovali a zmenili ich účel. Kedysi ucelený areál rozdelili na menšie

(eds.). *Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku I.* Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 79-94; DUŠENKOVÁ, Eva. Architektonické detaily renesančnej architektúry v Šariši. In Adrián Kvokačka – Oliver Tomáš (eds.). *Teória a prax súčasnej estetiky.* Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2011, s. 167-177; DUŠENKOVÁ, Eva. *Renesančné kaštiele v Šarišskej stolici.* Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007, s. 157-164; POLLA, Belo. *Hrady a kaštiele na východnom Slovensku.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1980. 190 s; PISOŇ, Štefan. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku.* Martin : Osveta, 1977. 500 s.

4 Pri bližšom skúmaní prvého vojenského mapovania sme si všimli iný priebeh cestnej komunikácie, aký je zachytený na druhom vojenskom mapovaní, a ktorý sa zachoval dodnes – južnejší, kopírujúci tok rieky Torysa. Môžeme teda konštatovať, že v trasovaní cestnej komunikácie, prechádzajúcej obcou od kostola popod kaštieľ smerom na Lipany, došlo k zmene.

*Stav kaštieľa v roku 1963 s úpravou fasády z prelomu 19. a 20. storočia,
zdroj: Archív KPÚ PO, č. neg. 4991.*

parcely, kde vznikla mladšia zástavba rodinných domov a občianskej vybavenosti obce. Severozápadne od kaštieľa ešte do dnešných dní stojí objekt klasicistickej murovanej hospodárskej stavby, dom správcu a murovaná sýpka v severnej časti sa stala súčasťou etnoskanzenu obce. Východne sa zachoval zvyšok pôvodne pravdepodobne anglického parku, zachyteného na prvom katastrálnom mapovaní. Na mape vyznačili z hlavnej cesty dve odbočenia, čo by mohlo naznačovať dva vstupy s možnosťou prechodu vozmi alebo kočmi bez potreby otáčania sa (analógiou je renesančný kaštieľ v Markušovciach).

Budova kaštieľa predstavuje samostatne stojaci solitér obdĺžnikového pôdorysu s orientáciou v smere sever – juh. Je to bloková stavba s predstavaným vstupným rizalitom v centrálnej osi severnej fasády, zabierajúcim asi jednu tretinu jej šírky a s dvojicou nárožných kruhových bášt na južnej fasáde. Objekt svojím osadením rešpektuje sklon terénu smerom na juh, preto má fasáda v tomto mieste zvýšený sokel. Trojpodlažný kaštieľ podpivničili takmer v celom rozsahu s výnimkou nárožných bášt. Blokovú hmotu a vstupný rizalit zastrešili valbovou strechou s námetkami a iba na nárožných báštách použili kužeľovú strechu s námetkami.

V súčasnosti možno hovoriť o dispozičnom dvojtrakte v smere východ – západ, pričom dnešná dispozícia predstavuje výsledok viacerých prestavieb. Zo základnej hmoty dispozičného dvojtraktu vyčnieva vstupný rizalit na štvorcovom pôdoryse.

Traktovosť a základná deľba priestorov sa s malými zmenami dodržiava na všetkých troch podlažiach. Jednotlivé priestory sú zaklenuté viacerými typmi väčšinou sekundárnych klenieb. Medzi najhodnotnejšie patria valená klenba s lunetami, krížová klenba s mierne vytiahnutými hrebienkami a kláštorná klenba z najstarších stavebných fáz. Z mladších období pochádza pruská, valená (valená segmentová) klenba a česká placka.

Dnešná úprava fasád predstavuje výsledok komplexnej rekonštrukcie z 80. rokov 20. storočia. Svojou zdržanlivou plastickou výzdobou pôsobí pomerne nevýrazným dojmom a nie úplne rešpektuje zdokumentované nálezy.⁵ Spodný okraj fasády mierne zdôrazňuje hladký sokel tmavosivej farebnosti. Fasáda prízemí a poschodia je naň nasadená priamo – bez soklovej rímsy – len s miernym odskokom. Jednotlivé fasády členia vo vertikálnom i horizontálnom smere hladké lizény, plasticky predstupujúce v omietke. Vertikálne lizénové pásy majú podobu jednoduchých stĺpov s pätkou a bohato profilovanou hlavicou, na ktorú v úrovni stropu prízemí a poschodia dosadá horizontálny lizénový pás (kordónová rímsa). V miestach styku prilahlých fasád, kde sa lizénové pásy vzájomne stretávajú, nadobúdajú podobu rohových lizén. Korunná rímsa, ktorá mala dobehnúť pod podbitie strechy, v tomto prípade úplne absentuje a nahrádza ju hladký omietaný pás nadmurovky. Základná farebnosť fasády je prevedená v dvoch tónoch, pričom lizény tvorí tmavší tón sivomodrej farby (vo farbe sokla) a zapustené zrkadlá svetlejší tón belasej farby.

Vertikálne a horizontálne lizénové pásy sa na každej z fasád zoskupujú do podoby rovnomerných polí – lizénových rámov. V takto vytvorenom systéme členenia bol uzákonený aj základný rozvrh pre osadenie dverných a okenných otvorov v jednotlivých podlažiach objektu, pričom jednému lizénovému rámu zodpovedá vždy najviac jeden dverný alebo okenný otvor. Hlavný vstup do objektu je situovaný v stredovej osi severnej fasády vstupného rizalitu na prízemí v úrovni podesty predloženého schodiska. Má podobu jednoduchého, polkruhovo ukončeného kamenného ostenia, pochádzajúceho z klasicistickej prestavby. Len v spodnej časti ho člení mierne predstúpená nízka pätká a zjednodušený klenák vo vrchole. Okrem hlavného vstupu vedú dva samostatné vstupy do suterénu, a to v soklovej časti východnej fasády severného traktu a v soklovej časti západnej fasády rizalitu. Súčasné výplňové konštrukcie všetkých dverných otvorov sú novodobé, drevené, jednokrídlové – v prípade vstupného portálu dvojkrídlové s preskleným polkruhovým nadsvetlíkom, ktoré nahradili pôvodné z čias pred rekonštrukciou v 80. rokoch 20. storočia.⁶ Podoba okenných šambrán zostáva unifikovaná v rozsahu všetkých fasád objektu. Tvorí ju plochá lišta, lemujúca celý obvod okenného otvoru. Zvýraznenie sa nachádza len v okennom nadpraží, kde nadobúda širší rozmer a jej bočné, prečnievajúce hrany, majú polkruhové ukončenie. Novodobé výplňové štvorkrídlové, zdvojené, šesťtabuľkové konštrukcie všetkých pravouhlých obdĺžnikových okenných otvorov sú totožné na každej fasáde oboch podlaží kaštieľa. Ich sklená výplň je vsadená do dreveného rámu.

5 Porovnaj s fotografickou dokumentáciou: URBANOVÁ, Norma. *Krivany – kaštieľ, pamiatkový výskum*. Prešov, 1978. Elaborát je uložený v Archíve Krajského pamiatkového úradu v Prešove. Porovnanie obsahuje aj výskumná dokumentácia, citovaná v poznámke 1.

6 URBANOVÁ, Norma. *Krivany – kaštieľ, pamiatkový výskum*, Prešov, 1978, s. 1-180.

Pohľad na kaštieľ v roku 2019 obkolesený zeleňou a s ohradovým múrom, pohľad od cesty, autorka foto: M. Janovská.

Krivany tvorili od stredoveku súčasť hradného panstva Kamenica v rukách pánov z Torysy, ktorí neskôr začali používať nové rodové priezvisko Tharczay. Ich hlavným sídlom bol hrad Kamenica a niekedy na konci stredoveku začala fungovať ako pobočné sídlo Torysa, preto vo vedľajších Krivanoch neexistovala nejaká kúria alebo kaštieľ. Posledným pôvodným majiteľom panstva bol Juraj Tharczay (†1557), ktorý sa pridal v Poľskom kráľovstve na stranu kráľovnej vdovy Izabely, a preto Ferdinand I. 10. júna 1556 vo Viedni daroval Kamenicu do dedičného vlastníctva svojmu vernému uhorskému kráľovskému dvormajstrovi, radcovi a prefektovi Uhorskej komory, Jánovi st. Dessewffymu (†1568), jeho bratovi Ladislavovi Dessewffymu (†1557) a ich sestre Margaréte Dessewffyovej. Donácia vyvolala odpor zo strany Jurajovej sestry Anny, a preto obsadila hrad a následne došlo k jeho dobytíu a zlikvidovaniu.⁷

7 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL – OL), fond (f.) Balpataky család (P 13), doboz 1, csomó I., numero (no.) 68a), 69. MNL – OL, f. Berzeviczy család Berzeviczy család kakaslovníci ága (P 53), doboz 1, rok 1557. MNL – OL, f. Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii 3, pagina (pag.) 320, 508, 509. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 122, 123; NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal XI*. Pest : Kiadja Ráth Mór, 1865, s. 44, 45. Doterajšia genealogická a odborná literatúra neuvádzala, že Anna Tharczayová bola sestrou

Pohľad do južného traktu na prvom poschodí v roku 2019, so sekundárnym klasicistickým zaklenutím na klenbových pásach, ktoré nahradilo staršie drevené trámové stropy. Zbúraním deliacej priečky v strede a jej nahradením klenbovým pásom došlo k vytvoreniu jedného priestoru, realizované počas poslednej komplexnej rekonštrukcie objektu v 80.-tych rokoch 20. storočia, autor foto: I. Janovský.

Pohľad do južného traktu prízemia v roku 2019, zbúraním deliacej priečky v strede a jej nahradením klenbovým pásom došlo k vytvoreniu jedného priestoru, realizovaného počas poslednej komplexnej rekonštrukcie objektu v 80.-tych rokoch 20. storočia, autor foto: I. Janovský.

Ján st. Dessewffy si namiesto hradu dal v priestore zrúteného majera v Toryse vybudovať novú rezidenciu, keďže zrejme došlo k zničeniu aj staršej neskorostredovekej toryskej sídelnej stavby. Jej vybudovanie osobitne spomenul vo svojom testamente z 25. novembra 1567. Keďže nemal potomkov, odkázal panstvo spolu s Krivanmi svojmu synovcovi Jánovi ml. Dessewffymu, synovi svojho brata Ladislava Dessewffého. Po Jánovi ml. zdedili statky jeho dvaja synovia Ján Dessewffy (1549 – 1618), zakladateľ toryskej rodovej línie a František Dessewffy (1554 – 1624), zakladateľ kamenickej rodovej línie. Zrejme krátko po smrti otca sa 28. januára 1601 v kaštieli v Toryse urobila deľba majetku medzi bratov, pričom kaštieľ sa rozdelil na dve polovice. Krivany pripadli Františkovi.⁸ V uvedenej deľbe sa v Krivanoch síce spomínala existencia kuriálneho domu, s veľkou pravdepodobnosťou však išlo o majer, ktorý mohol neskôr poslúžiť na výstavbu sídla niektorým z piatich Františkových synov. Z priebehu 17. storočia sa nezachovali bližšie písomné pramene, ktoré by presne uviedli meno stavebníka prvého kaštiela v Krivanoch. Z genealogických tabuliek a ostatných dokumentov by však vyplývalo, že ho niekedy v prvej tretine 17. storočia dal vybudovať najstarší Františkov syn Ladislav Dessewffy, doložený ako žijúci naposledy v roku 1651.⁹

V Krivanoch však v minulosti existovali dva kaštiele,¹⁰ pričom zaniknutý kaštieľ stál západným smerom od kostola v dedine. Z vypočúvania zo 7. októbra 1842 vyplynulo, že o sídle pri kostole sa svedkovia vyjadrovali ako o starobyľom a o skúmanej rezidencii ako o mladšej. Navyše zaniknutú stavbu podľa dokumentu z 26. februára 1777 nazývali „kaštieľom Ladislava Dessewffého“ a niekoľko rokov predtým prešla do rúk krivianskej vetvy, ktorá ju vlastnila ešte v roku 1870. Pri podrobnejšom pohľade na mapu bolo zrejmé, že kaštieľ pri kostole mal podstatne väčší plošný rozsah, čo by mohlo byť ďalším argumentom v prospech jeho skoršieho vzniku.

Nami skúmaný kaštieľ na niekdajšom východnom konci dediny (takto je zachytený na druhom vojenskom mapovaní) dal vybudovať na konci 17. storočia pravdepodobne vnuk Ladislava Dessewffého Peter Dessewffy.¹¹ So svojou manželkou Kristínou Péchyovou (†1744) však nemal mužských potomkov, a preto o jeho majetok prejavili záujem ostatní členovia kamenickej línie. V dôsledku neschopnosti splácať dlhy si Peter požičal od svojho druhostupňového bratranca Mikuláša Des-

Juraja Tharczaya a ani to, že mala sestru Žofiu Tharczayovú. Uvedené doplnenie údajov bolo možné na základe dosiaľ neznámej listiny z roku 1541 z rodového archívu Semseyovcov. MNL – OL, f. Semsey család (P 597), csomó 1, fascikel (fasc.) 4, no. 59.

- 8 MNL – OL, f. Dessewffy család levéltára A család által lajstromozott iratok (DCsLACs-ÁLI) (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 4, fasc. C.I.19, no. 10, 17. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 122, 123.
- 9 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Hanusfalviense Capsa Hanusfalviensis, csomó 52, sorozat 3., fasc. 5, no. 4a. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 130, 131, 150-155.
- 10 K dejinám rodu síce vyšla knižná publikácia, ale v nej sa vôbec nespomínali kaštiele a kúrie Dessewffyovcov. ÉBLE, Gábor. *A cserneki és tarkeői Dessewffy család*. Budapest, 1903. 318 s.
- 11 SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 130, 131.

Zamurovaný štrbinový otvor (kľúčová strieľňa) v podstreší juhozápadnej nárožnej veže, autorka foto: M. Janovská (rok 2019).

Detaily sekundárne zamurovaného profilovaného dreveného trámu v komínovom telese v podstreší, pochádzajúceho pravdepodobne zo starších odstránených drevených stropov, ktoré nahradili klasicistické klenby, autorka foto: M. Janovská (rok 2019).

vdovou Kristínou Péchyovou, ktorá potvrdila platnosť predošlého kontraktu. Mikuláš navyše získal sluhovskú svetlicu na dvore a sklep v nárožnej bašte „kaštieľa“. Z vnútorných priestorov rezidencie Kristíne pripadla svetlica s baštou a tmavým pitvorom. Na príľahlom pozemku si vdova ponechala drevený dom, kde dosiaľ bývala, ovocnú záhradu s „kaplnkou“ a majerskými budovami a malý drevený dom pod „kaštieľom“ s medovou záhradou.¹³

Z neskorších archívnych zápisov vyplýva, že kaštieľ bol čoskoro po svojom vzniku ruinou. Môžeme sa iba nazdávať, že sa tak stalo v dôsledku požiaru či vy-

sewffyho (1674 – 1748) 2 000 uhorských zlatých. Dňa 16. júla 1725 bola v Petrovom „kaštieli v Krivanoch“ uzavretá dohoda, na základe ktorej prešla rezidencia do rúk Mikuláša, pričom Peter mohol so svojou manželkou doživotne bývať v založenom „kaštieli“. V zmluve uviedli, že na Mikuláša okrem obytných priestorov prešla aj ovocná záhrada pod rezidenciou spolu s „kaplnkou“ oproti bráne „kaštieľa“ a rovnako aj „kostol“ na hornom podlaží „kaštieľa“ spolu s vedľajšou svetličkou v bašte.¹² Z uvedeného zápisu je povšimnutia hodné, že súčasť areálu zrejme tvorila aj murovaná kruhová kaplnka (figurujúca na prvom vojenskom mapovaní), ktorá sa v počiatočných obdobiach existencie kaštieľa spolu s ním uvádzala v archívnych materiáloch viackrát. Pri výskume sa vykonala obhliadka zaklenutej pivnice na susednom pozemku západne od kaštieľa, s možnou pôvodnou funkciou kaplnky, datovaná do obdobia od druhej polovice 17. storočia až do polovice 19. storočia. Jej priestor zaklenuli kláštornou klenbou, pričom jej murivo je identické s murivom v suteréne kaštieľa, pochádzajúcim z najstaršej stavebnej fázy.

Zrejme krátko po smrti Petra Dessewffyho uzavrel Mikuláš Dessewffy 28. apríla 1734 dohodu s pozostalou

12 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 33, fasc. K.I.92, no. 56. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyje nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 130, 131.

13 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 4, fasc. C.I.19, no. 80; csomó 33, fasc. K.I.92, no. 63. MNL – OL, f. Urbaria et conscriptiones, fasc. 6, no. 6, pag. 1.

plienenia. To je dôvod, prečo podobu a rozsah (veľkosť) prvotnej neskororenesančnej stavby z konca 17. storočia iba predpokladáme na základe zistení zo sondami odkrytých nálezov. Pôvodný pôdorys bol zrejme rozsiahlejší ako dnešná zastavaná plocha, čo by však mohol doložiť až archeologický výskum. Z architektonicky datovateľných prvkov sa z tejto fázy zachovali iba fragmenty drevených profilovaných trámov so stopami po požiari, sekundárne zabudované pri prestavbe komínového telesa v podstreší, zrejme vo funkcii prekladov. Pôvodne tvorili pravdepodobne súčasť drevených stropov.¹⁴ Ich existencii by zodpovedali aj kapsy po záhlaviach pôvodného trámového stropu, nájdených na viacerých miestach v hmote muriva krovu a fragmenty vápennej omietky s nátermi v priestore nad súčasnou úrovňou rubu klenieb.

Pôvodne mohol kaštieľ predstavovať dispozičný trojtrakt ale s opačným – kolmým radením traktov, než je tomu dnes – v smere sever – juh, kolmo k cestnej komunikácii, prebiehajúcej po južnom obvode areálu. To by zodpovedalo aj zaužívanej typológii renesančných kaštieľov, stavaných na území Slovenska v období 16. a 17. storočia. Na pôvodnú časť klenby vo východnej časti severného traktu suterénu a zmenu medzitraktovej steny poukazuje starší klenbový pás, ako aj fragmenty zaklenutia pôvodne vo vyššej výške v severozápadnom rohu severného traktu.

Vyššie uvedený archívny zápis o nedostatku finančných prostriedkov mohol spôsobiť, že stavba trvala dlhší čas, čo sa prejavilo aj v nejednotnom výraze otvorov posledného podlažia oboch nárožných kruhových bášť. Zatiaľ čo juhozápadná veža má v poslednom podlaží vo vnútornom obvode dva štrbinové (dnes zamurované) otvory v podobe kľúčovej strielne s rozšírenou spodnou časťou v tvare kruhu, juhovýchodná veža má vo vnútornom obvode päť širších (dnes taktiež zamurovaných)

Pohľad do južného traktu suterénu s neomietnutým kamenným murivom a zaklenutím, v strede sekundárne podmurovaný klenbový pás, zdroj: Archív KPU PO, Pamiatkový výskum – Norma Urbanová 1978.

Pohľad do zaklenutého podzemného priestoru neznámeho objektu (asi kaplnky) v blízkosti kaštieľa, autorka foto: M. Janovská (rok 2019).

14 Analógie trámových stropov boli nájdené v okolí, napr. v kaštieli v Brezovici či v Šarišských Dravciach.

otvorov s rovným prekladom pôvodne z drevenej dosky, dnes už iba v podobe odťahkov alebo obhorených dosiek. Vzhľadom na strieľne a ich orientáciu na vstup a prístupovú cestu predpokladáme, že kaštieľ mal pôvodne aj obranný charakter. Veže mali pravdepodobne drevené rovné stropy a jednotlivé podlažia sprístupnili vnútornými schodmi v hrúbke múrov.¹⁵ Nie je vylúčený ani fortifikačný charakter schodiskovej veže v mieste súčasného vstupného rizalitu na severnej strane, kde sa zdokumentoval otvor vo forme kľúčovej strieľne. Mohlo by ísť aj o pozostatok staršej renesančnej atiky.¹⁶

Za rok ukončenia prvej stavebnej etapy môžeme považovať práve rok 1725, kedy bola dokončená aj juhovýchodná kruhová bašta, ako tomu napovedá aj dendrochronologické datovanie drevených prekladov z otvorov jej posledného podlažia.

Kristína Péchyová zomrela 26. mája 1744, preto Mikuláš Dessewffy požiadal Šarišskú stolicu, aby urobila obhliadku „kaštieľa“. Podľa písomnej správy, ktorú vyhotovili zástupcovia stolice 20. novembra 1744, bol skúmaný objekt dvojpodlažný a nachádzal sa v dezolátnom stave. Dokladá to aj stav muriva so stopami po požiari, zachytenými v sondách a výrazné trhliny v murive. Celkový opis dispozície objektu po jeho postavení zdokumentoval podrobne archívny výskum,¹⁷ ale dnešná identifikácia priestorov vzhľadom na vyššie uvedené je nemožná.

Mikuláš Dessewffy v testamente z 2. septembra 1747 „kaštieľ Petra Dessewffyyho“ v Krivanoch v hodnote 2 000 zlatých spolu s pozemkami v Krivanoch odkázal synovi Samuelovi Dessewffymu (1711 – 1776).¹⁸ Cena „kaštieľa“ bola pritom rovnaká ako v roku 1725, čo by mohlo naznačovať, že do prestavby narušeného horného podlažia neinvestoval žiadne prostriedky. Zrejme dal len zabezpečiť praskliny, aby nedošlo k väčšiemu poškodeniu.

-
- 15 Viacero spoločných znakov s Krivanmi vykazuje kruhová veža jasne obranného charakteru kaštieľa v Červenici pri Sabinove – a to najmä s juhozápadnou vežou – existencia štrbinových strieľní a vnútorných schodísk vo veži.
 - 16 Ako analógia spomedzi kaštieľov Šariša by mohla poslúžiť Demjata (renesančný kaštieľ s atikou a podstreším so strieľňami). Môžeme konštatovať, že v šarišskej oblasti mohli byť na kaštieľoch veľmi subtilne atiky, ktoré vychádzali z korunnej rímsoy do priestoru nad strechou. Ich výška, vo vzťahu k hmote kaštieľa, bola minimálna, aby čiastočne zakrývala strechu, vzhľadom na horizontálny koncept šarišských kaštieľov. DUŠENKOVÁ, Eva. *Renesančné kaštiele v Šarišskej stolici*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007, s. 255. Existenciu takejto atiky nemôžeme vylúčiť ani v prvotnej neskororenesančnej stavbe v Krivanoch.
 - 17 Vstupnú časť tvoril pitvor s dreveným stropom, odkiaľ sa šlo na poschodie do pitvora a izieb, ale všetky miestnosti boli opustené, pretože v stenách sa dali vidieť praskliny a hrozilo, že to celé spadne. Zásadnú opravu si vyžadovali aj nové schody na poschodie. Pod stavbou sa rozprestieralo sedem dobrých pivníc. Z hornej strany „kaštieľa“ stáli nasledovné drevené budovy v zlom stave: maštaľ, vozovňa s dvomi svetlicami, komôrka, pitvor alebo kuchyňa a stajňa s vozovňou. Pri „kaštieľi“ sa rozkladala záhrada v dolnej časti s murovanou okrúhlou „starobou poznačenou“ kaplnkou. Nad tým bol umiestnený majer s drevenými hospodárskymi budovami. MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 33, fasc. K.I.92, no. 66.
 - 18 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 4, fasc. C.I.19, no. 80. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyje nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 144, 145.

Barokovú prestavbu, datovanú do obdobia druhej polovice 18. storočia (1763 – 1783), by sme preto mohli stotožniť s komplexnou opravou – prestavbou kaštieľa čisto na obytné účely. Ako iniciátor prestavby by prichádzal do úvahy syn Samuela Dessewffyho, barón a neskôr gróf Štefan Dessewffy (1736 – 1785), ktorý v roku 1763 dostal od otca kaštieľ v Krivanoch, aby mohol viesť samostatnú domácnosť a naučil sa hospodáriť.¹⁹ Po smrti otca prevzal všetky jeho majetky, ale bol natoľko zadlžený, že už rok na to uvalili na celé dedičstvo nútenú správu a v priebehu roku 1778 sa začali robiť súpisy všetkých hnutelností a nehnuteľností. Aby sa podarilo amortizovať dlhy, správcovia založili 31. októbra 1778 jeho majetok v Krivanoch Anne Péchyovej (1711 – 1788),²⁰ ktorá sa po uzavretí zmluvy presťahovala do Krivian z barokového kaštieľa v Hanušovciach nad Topľou, ktorý dal postaviť jej nebohý manžel Tomáš Dessewffy, bratranec nebohého Samuela Dessewffyho, Štefanovho otca.²¹

V súvislosti s prenájmom Anne Péchyovej 30. októbra 1778 dokončili súpis založeného majetku. V Krivanoch sa vtedy nachádzal murovaný „kaštieľ“ na konci dediny v údolí pri rieke Torysa. Z niekdajšej východnej časti objektu už bolo vtedy vidieť iba základy. Zvyšná západná časť „kaštieľa“ bola v dobrom stave, pričom jeho dĺžka bola jedenásť a pol siah a šírka deväť siah a päť krokov. Na prízemie budovy sa vystupovalo po deviatich schodoch povedľa provizorskej svetlice, panskej kuchyne a malom kuchynskom sklepe. Na bočnej strane prízemlia rezidencie sa vchádzalo do dvojitého pitvora s dvomi dverami. Cez jedny dvere sa vkročilo do veľkej zaklenutej konečnej (možný preklad aj nárožnej) svetlice s tromi zamrežovanými

*Kláštorná klenba v nárožnej veži so štukovou výzdobou v podobe štvorlistu,
autorka foto: M. Janovská (rok 2019).*

- 19 SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 144, 145.
- 20 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 38, fasc. P.I.29. MNL – OL, f. Dessewffy család levéltára Processualia (P 92), Series I. A család által lajstomozott perek, csomó 7, fasc. LXIX, no. 9. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 132, 133.
- 21 MNL – OL, f. Dessewffy család levéltára Possessionaria (P 89), csomó 4, tétel 10, rok 1739. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 132, 133, 144, 145.

oknami a jednou starou okrúhlou žltou kachľovou pecou. Na bočnej strane sa smerom do dvora otvárali dvere do druhej svetlice s dobrou modrou okrúhlou kachľovou pecou s talianskym komínom²² a jedným oknom. Z už spomenutej konečnej svetlice sa išlo do ďalšej tretej pokračujúcej menšej nezaklenutej svetlice so zelenou okrúhlou kachľovou pecou a jedným oknom. Potom sa pokračovalo priamo do štvrtej svetlice s dverami do spomenutého pitvora. V štvrtej svetlici bolo jedno okno, zelená okrúhla kachľová pec a vstavaná skriňa. Zo štvrtej svetlice sa vstupovalo aj do záchodu a ďalšími dverami do piatej svetlice s dvomi oknami so zelenou kachľovou pecou a vstupom do pitvora. Uvedená piata svetlica tvorila koniec kaštieľa na východnej strane. Z viackrát spomenutého pitvora postaveného na spôsob chodby sa išlo po kamenných schodoch na prvé poschodie. Do veľkej paloty²³ s dreveným stropom a tromi oknami sa vchádzalo pomedzi kamenné stĺpy. Z paloty bez kachľovej pece sa vstupovalo do veľkej konečnej svetlice na východnej strane s talianskym komínom, dvomi prázdnyimi oknami a dreveným stropom. Priestor v tom čase poslúžil ako sklad potravín. Odtiaľ sa vkročilo do ďalšej svetlice s dvomi prázdnyimi oknami a dvomi dverami v dezolátnom stave. Pred prvé poschodie smerom k dvoru predstavali chodbu na kamenných stĺpoch bez zaklenutia. Talianska strecha²⁴ „kaštieľa“ sa nachádzala v primeranom stave. Rezidenciu obklopoval areál budov. Na východnej strane stál nový doskový plot s drevenou vstupnou bránou. K bráne sa pripájal drevený chliev, dve stajne, vozovňa, jedna svetlica a pitvor. Za cestou smerom do Torysy v ovocnej záhrade existoval drevený majer.²⁵

Zo zápisu je zrejmé, že kaštieľ ako celok neopravili a zrejme bol v tom čase neobývaný, v podobe ruiny. Nedá sa vylúčiť, že obnovy sa dočkal, až keď ho obývala Anna Péchyová, možná donátorka barokovej prestavby. Dosvedčovala by to absencia stavby na prvom vojenskom mapovaní obce, ale aj dendrochronologické datovanie dreva, pochádzajúceho vzhľadom na dlaby zo staršieho krovu (1782/83).

V rámci prestavby pozmenili orientáciu traktov do podoby dvojtraktu v kolmom smere a vybúrali staršie priečky. Tomu zodpovedalo aj nové zaklenutie obytných priestorov,²⁶ pričom klenby reprezentačných miestností doplnili výzdobou v podobe štukových zrkadiel. Do tohto obdobia radíme tiež zaklenutie nárožných veží kláštorňými klenbami a ich prebudovanie na obytnú funkciu pravdepodobne zrušením vnútorných schodov a sprístupnením miestností z jednotlivých podlaží. Prestavbu dooznalo aj vnútorné schodisko z prízemia na poschodie, ktorého dnes neexistujúcu polohu už iba predpokladáme. Na základe archívnych fotografií i sondážneho výskumu došlo k zisteniu, že priestor vstupného rizalitu mal na západnej strane pôvodne otvor. Mohlo ísť buď o otvorené zádverie, alebo o priestor schodiska, resp.

22 Pojmom taliansky komín sa označoval krb s výtvarne spracovanou obrubou ohniskového otvoru.

23 Palota v dobovej slovenskej terminológii označovala najväčšiu a najreprezentatívnejšiu miestnosť kaštieľa či kúrie.

24 Pod týmto pojmom sa rozumela manzardová strecha.

25 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 5, fasc. D.I.1.

26 Tvar valených klenieb s lunetami a križové klenby s vytiahnutými hrebienkami by mohli vypovedať ešte o neskororenesančnom duchu – nie je preto vylúčené, že boli prispôbené starším zachovaným klenbám z predchádzajúceho obdobia.

schodiskovej veže, keď schodiskové rameno pokračovalo západným smerom na poschodie. Nie je vylúčené, že išlo o starší vstup do kaštieľa. Na východnej fasáde na poschodí boli tri okenné osi, ktoré by nasvedčovali existencii veľkej izby, do ktorej sa vstupovalo z chodby na stĺpoch, čo by mohli predstavovať náročné piliere vstupného portika na poschodí (jeho omietané maľované piliere sú zachované v podstreší). V tomto období objekt pravdepodobne dostal aj nové zastrešenie.

Anna Péchyová zomrela desať rokov po podpísaní nájomnej zmluvy, ktorej platnosť bola uzavretá na dvadsať rokov. Keďže nemala žiadne deti, zrejme po dohode s jej príbuznými a po finančnom odškodnení získal kaštieľ gróf František Dessewffy (1754 – 1823), žijúci v Edelény a Hanušovciach nad Topľou. Františkov prastarý otec bol bratom starého otca zadlženého Štefana Dessewffyo. František zostal napriek uzavretiu manželstva bezdetný, a preto sa podľa jeho testamentu z 26. novembra 1814 mal dedičom jeho panstiev, vrátane Krivian, stať gróf František ml. Dessewffy (1798 – 1868), vnuk spomenutého Štefana.²⁷

Po smrti Františka Dessewffyo jeho majetok dočasne spravoval otec Františka ml. Dessewffyo – gróf Samuel Dessewffy (1768 – 1847). Dňa 1. augusta 1839 vo Finticiach uzavrel so svojimi tromi synmi dohodu, na základe ktorej František ml. dostal do árendy majetok v Krivanoch. Na základe Samuelovho testamentu z 15. júna 1844 mal prevziať nielen panstvá nebohého Františka, ale aj Fintice s kaštieľom.²⁸ Keďže napokon nadobudol niekoľko kaštieľov, Krivany zostali nesídelnou lokalitou a nedali sa očakávať väčšie stavebné úpravy.

František ml. Dessewffy bol ako majiteľ kaštieľa doložený ešte v roku 1852 a zrejme niekedy po tomto roku predal alebo na základe inej majetkovej výmeny alebo rodinnej postupnosti prenechal kaštieľ v Krivanoch Augustínovi Bornemiszo (1820 – 1862). Rodina Dessewffyo (v) v Krivanoch bývala až do roku 1857.²⁹ Podľa genealogických údajov bol Augustín Bornemisz s Dessewffyo rodinne spriaznený – jeho sestra Apolónia bola vydatá za Františka Dessewffyo z Kamenice (1797 – 1856). Augustín Bornemisz sa v roku 1844 v Prešove oženil s Veronikou Péchyovou (1821 – 1894), ktorá sa po jeho smrti stala dedičkou majetkov a v roku 1869 už bývala v kaštieli v Krivanoch spolu so svojimi deťmi (Agnesou, Jelou-Jolanou a Ľudovítom). Kaštieľ, popisné číslo domu 6, bol poschodový, mal päť izieb, predsieň,

27 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 5, fasc. D.I.1. MNL – OL, f. Dessewffy család levéltára Familiaria (ďalej DCsLF) (P 88), csomó 1, series I., Registrata no. 1. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 132, 133, 144-147.

28 MNL – OL, f. DCsLACsÁLI (P 86), Archivum Eperjesiense, csomó 6, fasc. D.I.12; csomó 7, fasc. D.I.22. MNL – OL, f. DCsLF (P 88), csomó 1, series I., Registrata no. 1. SZLUHA, Sáros vármegye, s. 146, 147.

29 Konkrétne v obci býval Ignác Dessewffy (*1815) s manželkou Alojziou Roskoványiovou a deťmi Pavlom, Ladislavom, Kornéliou, Máriou, Annou a Viktóriou. V druhej kúrii žil Ján Jozef Dessewffy (1800 – 1883) s trefou manželkou Tini (1809 – 1899) a deťmi Baltazárom, Apolóniou, Ernestínou, Jánom Nepomukom, Gejzom a Ferdinandom. Okrem nich v Krivanoch bývali aj Eugen a Koloman Dessewffyo (v) s rodinami. Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Šarišská župa (ŠŽ). Súpis obyvatelstva. Súpis obyvateľov 1857, obec Krivany.

kuchyňu, komoru, dve pivnice a patrili k nemu hospodárske budovy – dve kôlne, dve maštale a stodola.³⁰

Práve Bornemiszovci mohli byť po polovici 19. storočia aktérmi veľkej klasicistickej prestavby, ktorá mala charakter modernizácie s cieľom úpravy pre obytné účely v duchu dobových predstáv. Išlo o rozsiahlu prestavbu, čo sa odrazilo najmä v zmenách dispozície. V južnom trakte suterénu boli vsadené nové valené klenby, čím došlo k zvýšeniu úrovne podláh prízemí. Do severného traktu suterénu sa vstupovalo novo prebúraným schodiskom na východnej strane. Premurovali aj obvodové murivá v severozápadnej časti severného traktu suterénu. Zmenila sa poloha schodiska medzi prízemím a poschodím, ktoré bolo umiestnené v severozápadnom rohu severného traktu – v polohe ako je dnes, ale s opačným sklonom (dodnes sa zachoval jeho odtlačok spolu s drevenou doskou podlahy alebo schodiskového stupňa). Dnešnú podobu dostal predstúpený rizalit na severnej strane, ktorý sa stal vstupom s novoosadeným kamenným portálom. Na východnej a západnej strane od rizalitu existovali v tom čase ešte prístavby (na západnej strane s pultovou strechou), zachytené na katastrálnej mape Krivian z roku 1866. Na základe predbežných sond je pravdepodobné, že v tomto období vznikla aj maliarska výzdoba klenieb, vrátane štukových zrkadiel a stien, objavená v dvoch miestnostiach prízemí. Zmenili sa aj dverné otvory, o čom svedčia zachytené klasicistické kazetové dverné výplne s typickými rozetami (úchytkami) a kovaním.³¹ Prestavba sa dotkla hlavne poschodia, kde staršie drevené trámové stropy nahradili tehlovými pruskými klenbami na klenbových pásach, prechádzajúcich do zvislých prípor. Zmenila sa aj dispozícia, postavili sa nové priečky a prestavali komínové telesá, ktoré mali osadené nové vymetacie kované dverka (niekoľko z nich sa zachovalo dodnes). Tieto zmeny mali určite vplyv aj na zastrešenie objektu a vybudovanie nových komínových telies v podstreší. V rámci obnovy sa objekt kompletne prefasádoval. V súvislosti s novou plastickou výzdobou fasád v podobe rámovaní sa pristúpilo aj k úpravám okenných otvorov, ktoré sa týkali zmeny ich výšok, polohy a zjednotenia ich veľkosti. Výtvarné dvojfarebné stvárnenie fasády vo forme sgrafita našlo odraz aj na povrchu komínov.

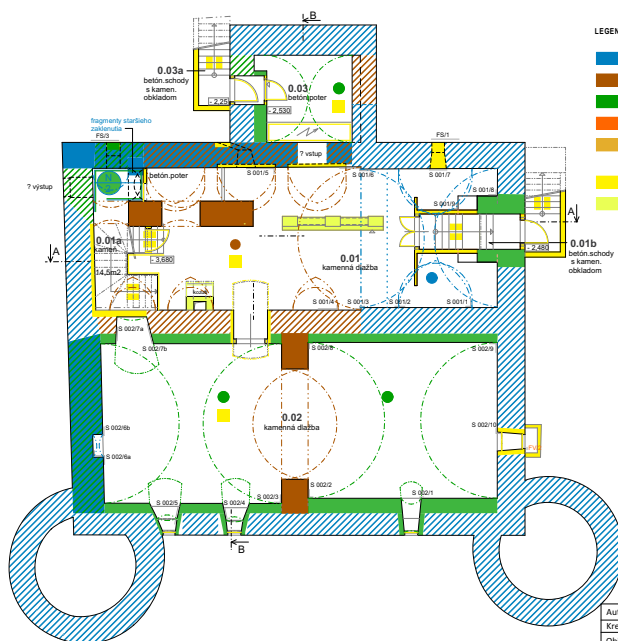
Veronika Péchyová ešte počas svojho života previedla rezidenciu na svojho syna Ľudovíta Bornemiszu (1854 – 1925), vlastníka skúmanej budovy v roku 1883,³² s ktorým sa spájajú ďalšie úpravy kaštieľa, označované ako neoslohové, na prelome 19. a 20. storočia. Ľudovít v Krivianoch býval a s manželkou Margitou Péchyovou (1860 – 1948) sa im tu narodilo osem detí. Kaštieľ neskôr zdedili synovia Koloman (1886 – 1955) a Mikuláš (1890 – 1960) Bornemiszovci.

V interiéri došlo k prestavbe schodiska medzi prízemím a poschodím, ktoré otočili a nadobudlo súčasnú orientáciu. Z tohto obdobia pochádza aj dekoratívne

30 ŠA Prešov, fond ŠŽ, Sčítanie obyvateľstva 1869, hárky obce Krivany, inventárne číslo (inv. č.) 68. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 100, 101.

31 Pozri poznámku 5.

32 ŠA Prešov, fond Katastrálny meračský úrad v Prešove, škatuľa (ďalej šk.) 92, inv. č. 425, 429, 433. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 104, 105.

LEGENDA - SLOHOVÁ ANALÝZA - STAVEBNÝ VÝVOJ:

1. stavebná etapa (neskororenesančná), koniec 17. storočia až r. 1725
2. stavebná etapa (baroková), 2. polovica 18. storočia (1763- 1783)
3. stavebná etapa (klasicistická), po polovici 19. storočia
4. stavebná etapa (neorohová), prelom 19.- 20. storočia
5. Stavebná etapa - oprava poškodenia po 2. svetovej vojne (50te roky 20 storočia)
6. stavebná etapa - komplexná rekonštrukcia, 1978-1987
7. stavebná etapa - účelové úpravy pre bar, koniec 20. storočia

LEGENDA:

Architektonické a výtvorné detaily, umelecko-remeselné a remeselné prvky:

- SV 2 výtvorné detaily
- Strop
- Podlaha
- Schodisko
- Klenba
- Nálezy
- 1.3 Označenie miestnosti
- S 103/1 sondy pre AHV
- miesta odboru vzorok pre dendrochronologické datovanie

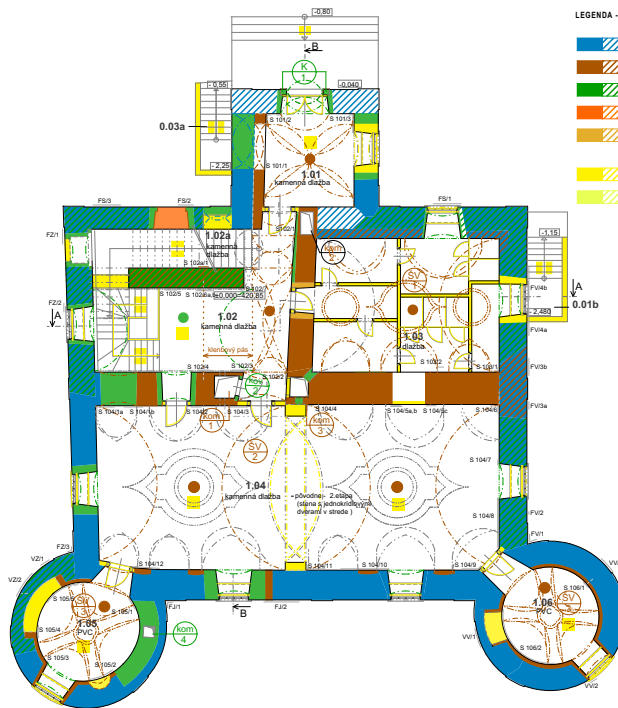
S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

11. b.2 Grafická dokumentácia - slohová analýza - vyhodnotenie

Autor:	Ing.arch. Magdaléna Janovská, vysoká 65, 054 01 Levoča,	
Kreslí:	Katarína Uhrinová	
Objednávateľ:	Obec Krivany, Záhradná 46, Krivany	
Objekt:	Kaštieľ v Krivanoch, Záhradná 44/4, č. v ÚZPF 308/1 architektonicko - historický výskum	Stupeň: 11 / 2019 Dátum: 6 / 2019 Mierka: 1:100 Č. výk.: 11.b.2.1
Výkres:	PÓDORYS 1.P.P.	

Slohová analýza stavebného vývoja suterénu.

LEGENDA - SLOHOVÁ ANALÝZA - STAVEBNÝ VÝVOJ:

1. stavebná etapa (neskororenesančná), koniec 17. storočia až r. 1725
2. stavebná etapa (baroková), 2. polovica 18. storočia (1763- 1783)
3. stavebná etapa (klasicistická), po polovici 19. storočia
4. stavebná etapa (neorohová), prelom 19.- 20. storočia
5. Stavebná etapa - oprava poškodenia po 2. svetovej vojne (50te roky 20 storočia)
6. stavebná etapa - komplexná rekonštrukcia, 1978-1987
7. stavebná etapa - účelové úpravy pre bar, koniec 20. storočia

LEGENDA:

Architektonické a výtvorné detaily, umelecko-remeselné a remeselné prvky:

- SV 2 výtvorné detaily
- Strop
- Podlaha
- Schodisko
- Klenba
- Nálezy
- 1.3 Označenie miestnosti
- S 103/1 sondy pre AHV
- miesta odboru vzorok pre dendrochronologické datovanie

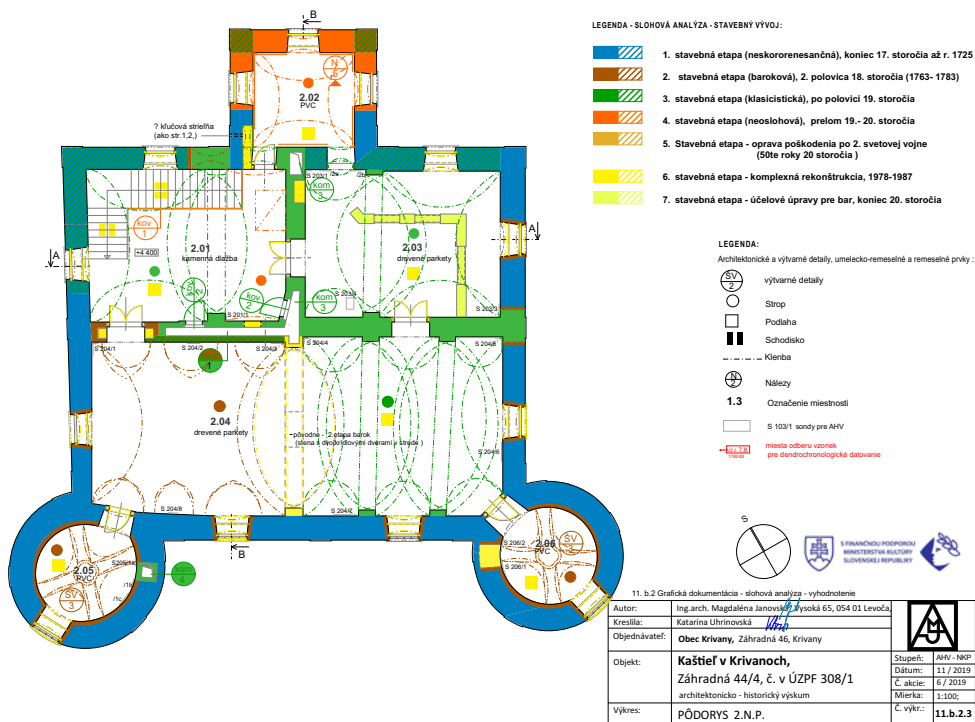
S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

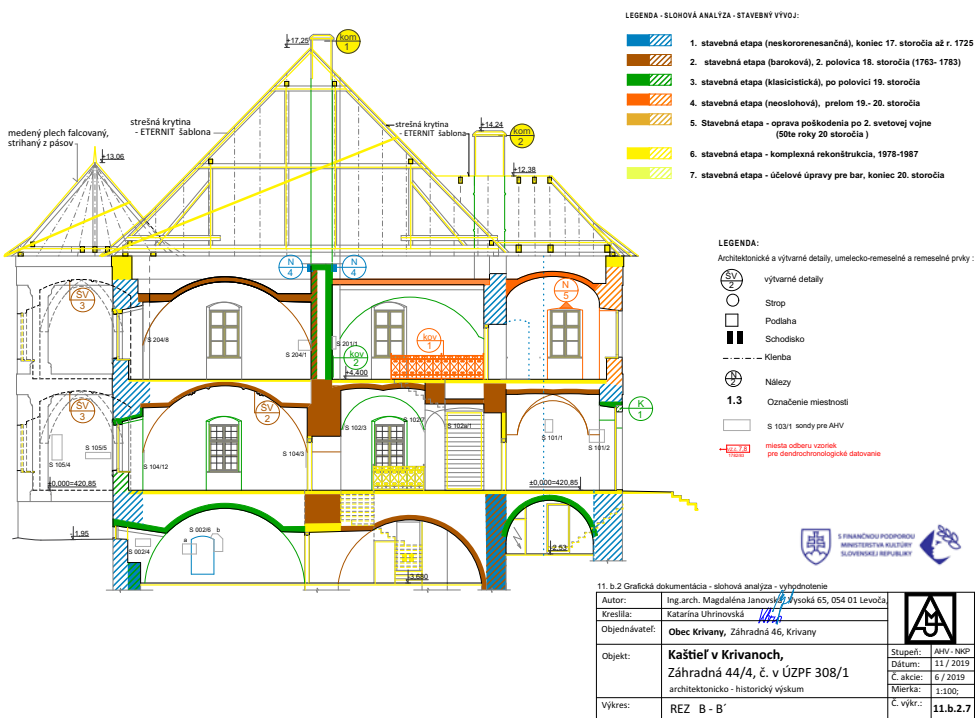
11. b.2 Grafická dokumentácia - slohová analýza - vyhodnotenie

Autor:	Ing.arch. Magdaléna Janovská, vysoká 65, 054 01 Levoča,	
Kreslí:	Katarína Uhrinová	
Objednávateľ:	Obec Krivany, Záhradná 46, Krivany	
Objekt:	Kaštieľ v Krivanoch, Záhradná 44/4, č. v ÚZPF 308/1 architektonicko - historický výskum	Stupeň: AHV - NKP Dátum: 11 / 2019 Dátum: 6 / 2019 Mierka: 1:100 Č. výk.: 11.b.2.2
Výkres:	PÓDORYS 1.N.P.	

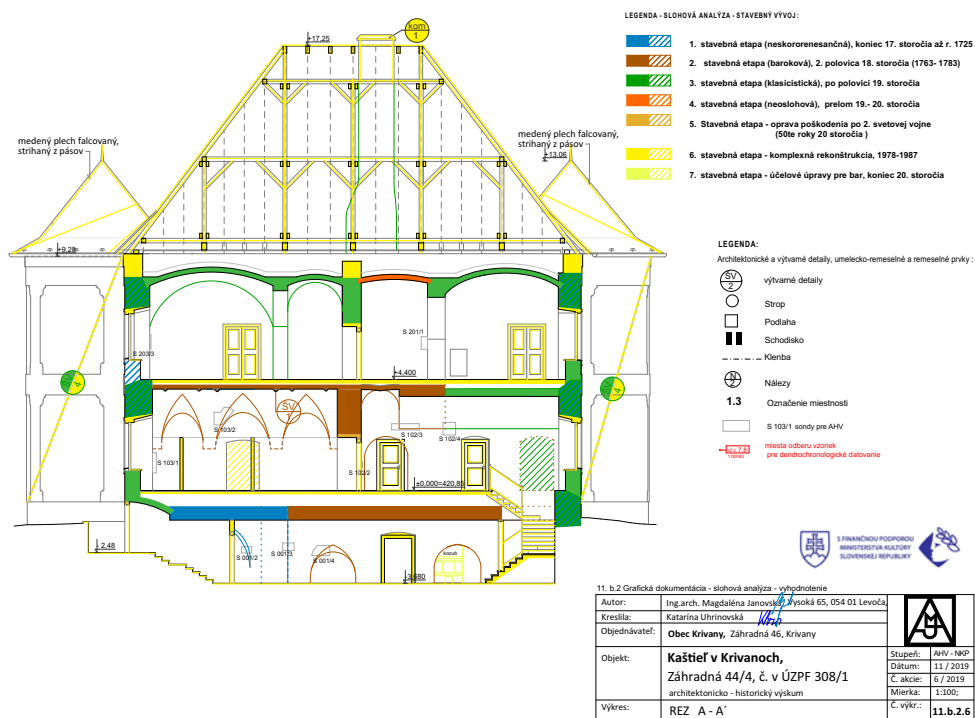
Slohová analýza stavebného vývoja prízemia.

Slohová analýza stavebného vývoja prvého poschodia.

Slohová analýza stavebného vývoja – priečný rez.

Slohová analýza stavebného vývoja – pozdĺžny rez.

kované zábradlie tohto schodiska. V jeho severozápadnom rohu na poschodí vstávali suchý záchod so šachtou, pričom schodiskové rameno zúžili o túto časť. Druhý, dnes už zrušený záchod, vytvorili na začiatku 20. storočia a mal podobu polkruhovej prístavby na východnej strane vstupného rizalitu na prízemí. Okrem toho na poschodí uzavreli celý vstupný rizalit. Priestor, ktorým asi v minulosti viedli schody do podstrešia (pravdepodobne vo forme dreveného strmého dvojramenného schodiska), zaklenuli plytkou plackou s maliarskou výzdobou. Výstup do krovu preorientovali do východnej časti severozápadného schodiskového priestoru, ktorý zaklenuli plytkou segmentovou klenbou so vstupným otvorom. Zásadnou zmenou prešli fasády, ktoré nadobudli eklekticistický výzor s mohutnou profilovanou korunnou rímso, vrátane výmeny okenných výplní a zmeny ich členenia.

Rodina Bornemiszcov kaštieľ vlastnila až do roku 1946, kedy ho rozhodnutím Zboru povereníkov z 27. mája 1946 skonfiškovali a budovu prideliť pre potreby Povereníctva školstva a kultúry.³³ Posledný majiteľ Koloman Bornemisza s manželkou Helenou (Ilonou), rodenou Kheberich,³⁴ bývali v dolnej časti budovy až do roku 1951. Jeho brat Mikuláš Bornemisza sa vtedy zdržiaval na neznámom mieste.³⁵ Po

33 ŠA Prešov, fond Štátny stavebný úrad v Prešove (ŠSÚP), inv. č. 2262.

34 ŠA Prešov, fond Okresný ľudový súd v Sabinove (OLSS), inv. č. 1147.

35 ŠA Prešov, fond OLSS, spis č. 2592/47. Mikuláš Bornemisza zomrel v roku 1960 v Maďarsku.

konfiškácii v roku 1947 tu sídlila Štátna detská opatrovňa.³⁶ V nasledujúcom roku pre účely pozemkovej reformy skonfiškovali aj záhradu, lesné pozemky zobrali do dočasnej nútej správy ešte v septembri roku 1945.³⁷ V tom čase bol už objekt značne poškodený, keďže počas prechodu frontu v januári 1945 zasiahol strechu na juho-východnej strane granát. Nebola opravená, len prekrytá doskami, vplyvom čoho do horných miestností zatekalo, rozpadávali sa rímasy pod strechou, aj murivo stien. Po roku 1951 sa v budove na poschodí nachádzala materská škôlka a národná škola, od roku 1958 Osemročná stredná škola (OSS). Miestnosti na prízemí využívala Strojná a traktorová stanica v Krivanoch ako sklady, pivničné priestory zase Jednotné roľnícke družstvo ako sklad repy a zemiakov.³⁸ Hoci sa objekt pamiatkovo chránil, pod vplyvom využitia sa jeho stav zmenil na katastrofálny. Komisia, menovaná z iniciatívy Miestneho národného výboru v Krivanoch, riaditeľstva OSS v Krivanoch a Odboru školstva a kultúry Okresného národného výboru v Sabinove v roku 1958 vykonala obhliadku kaštieľa a na jej základe navrhla urobiť všetky možné opatrenia pre opravu budovy. V 60. rokoch 20. storočia využívala stavbu škola a na prízemí existovala aj predajňa mäsa. Účelové úpravy dispozície a opravy poškodení po druhej svetovej vojne v 50. rokoch 20. storočia sú vzhľadom na mladšie úpravy, ktoré ich odstránili, neidentifikovateľné.

V roku 1978 bol Projektovým ústavom kultúry, stredisko Prešov, pod vedením Normy Urbanovej na objekte vykonaný pamiatkový výskum. Na základe jeho výsledkov sa v rokoch 1978 – 1987 pod investorom Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (KÚPŠSOP) Prešov realizovala komplexná rekonštrukcia objektu a po jej ukončení mal slúžiť ako kultúrny dom a na verejné účely.³⁹ Išlo o veľmi radikálnu obnovu, ktorá sa stala rozhodujúcou pre súčasný stav a podobu kaštieľa, keďže z hľadiska metodiky obnovy došlo k viacerým nenapraviteľným chybám. Zničili sa mnohé výtvarné detaily, originálne konštrukcie, povrchy a slohovo hodnotné vrstvy. Odstránila sa eklekticistická fasáda z prelomu 19. a 20. storočia, pričom nedošlo k obnove pôvodnej štukovej klasicistickej výzdoby na základe nálezov originálnych prvkov (štukové pilastre, plastická profilovaná korunná rímsa), zdokumentovaných v pamiatkovom výskume, ale k rekonštrukcii – jej odborne polemickú repliku, s odstránením všetkých starších omietkových vrstiev.

Nálezy maliarskej výzdoby klenieb a stien neboli vyhodnotené a podrobené výskumu, čo mohlo mať za následok ich úbytok. Odstránili sa pôvodné výplňové konštrukcie okien a dverí, pričom pozmenili aj ich veľkosť a tvar – polkruhovo zakončené okná so segmentovými podkasanými záklenkami na poschodí, ktoré odpovedali interiérovým úpravám z obdobia klasicizmu, nahradili pravouhlými. Vnútri budovy sa kvôli zmene účelu stavby urobili dispozičné zmeny. Vybúrali sa celé deliace steny a zo statických dôvodov ich nahradili iba klenbové pásy, čím sa vytvorili dnešné veľké sály v južnom trakte na prízemí a poschodí objektu. Po-

36 ŠA Prešov, fond ŠSÚP, inv. č. 2731.

37 ŠA Prešov, fond Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Solivare, šk. 8, konfiškáty č. 256.

38 Archív Pamiatkového úradu v Bratislave, fond Inventár KÚPŠSOP Prešov (1947) 1960 – 1991. Krivany kaštieľ – korešpondencia 1947 – 1981, šk. 32. Zápisnica z 5. 2. 1958.

39 Rekonštrukciu vykonala Stavba, výrobné družstvo Prešov. Projekt spracoval Projektový ústav spotrebných a výrobných družstiev v Bratislave.

zmenili sa schody z exteriéru do suterénu – vonkajšie schodisko bolo realizované v kolmom smere na jeho vnútorné smerovanie – pozdĺž fasády. Prebúrila sa klenba a vytvorili sa nové schody z prízemí do suterénu na západnej strane severného traktu, ktorých zábradlie vyhotovili ako zváranú kópiu staršieho nitovaného zábradlia z poschodia kaštieľa. Schodisko medzi prízemím a poschodím sa rozšírilo po odbúraní suchého záchodu v severozápadnom rohu⁴⁰ a po odstránení schodov do podstrešia z poschodia. Pri rekonštrukcii starší (nepôvodný) manzardový krov z prelomu 18. a 19. storočia nahradili vysokým sedlovým (valbovým) krovom a tak tiež premurovali nadstrešnú časť komínov. Odtlačok pôvodného sklonu strmšej valbovej strechy sa zachoval v podstreší na klasicistickom komínovom telese nad rizalitom. Jeho ozdobná rímsa spolu so sgrafitovou výzdobou (režná a biela omietka) v podstreší svedčia o tom, že bol v minulosti nad strechou.

Opravilo sa aj oplatenie kaštieľa a zrealizovali sa sadové úpravy v parku, prístupové chodníky k objektu a vyrovnávacie schody s nástupnou plochou pred vstupom. Doplnilo sa oplatenie v podobe kamenného múru s dvojkrídlovou kovovou brámkou na západnej strane, čím sa oklieštený areál na západnej strane oddelil od zvyšku pôvodného areálu a niekdajšej vnútroareálovej komunikácie, ktorá sa stala miestnou komunikáciou.

Architektonicko-historický výskum realizovaný v roku 2019 najmä výsledkami sondážneho prieskumu pozmenil niektoré zistenia z výskumu z roku 1978:

Pamiatkový výskum, Urbanová 1978	Architektonicko-historický výskum 2019
Vznik stavby datuje do 1. tretiny 17. stor.	Vznik stavby záver 17. stor. až do r. 1725.
Klenby valené s lunetami sú vyhodnotené ako pôvodné súčasne so vznikom stavby – renesančné, rovnako to platí o interiérových stenách a celkovej dispozícii.	Väčšina klenieb je sekundárna.
Etapu z obdobia baroka neuvádza.	Dispozícia prešla radikálnymi zmenami v neskorších stavebných fázach.
Sgrafitovú výzdobu, ako aj súčasnú rekonštruovanú výzdobu fasád priradzuje do obdobia vzniku stavby, t. j. do obdobia neskorej renesancie, a tým je nesprávne vyhodnotený aj vzťah plastickej výzdoby fasád k tvaru okien.	Išlo o významnú stavebnú etapu.
	Sgrafitová výzdoba fasád aj komínov pochádza z obdobia klasicizmu, rovnako ako aj odstránené segmentové nadpražia okien.

40 Šachta suchého záchodu bola odstránená a ponechaná ako nefunkčný priestor, ktorého podhľad dnes tvorí nosná oceľová časť schodiska z prízemí na poschodie.

Ako druhú etapu udáva klasicistickú z prvej polovice 19. stor. Do tejto etapy kladie aj vznik eklekticistickej fasády na tehlovej plentáži. Túto považuje za ťažkopádnu a navrhuje ju odstrániť vrátane oblúkového nadpražia okien, ktoré navrhuje prinavrátiť do rovného tvaru.	Ide tu až o tretiu etapu z druhej pol. 19. stor. Vznik dnes odstránenej fasády kladie do obdobia prelomu 19. a 20. stor., tvar okien pochádza zo staršej – klasicistickej etapy.
--	--

Možno konštatovať, že kaštieľ počas obdobia svojej existencie prešiel viacerými obnovami a zásadnými prestavbami, pričom ho opätovne znovu postavili z ruiny. Z pôvodnej neskororenesančnej stavby ešte s obrannými prvkami sa zachovali len murivá a malá časť klenieb. V architektonickom tvarosloví a zachovaných výtvarných a umelecko-remeselných prvkoch sa výraznejšie prejavujú mladšie, no napriek tomu hodnotné barokové, klasicistické a neoslohové úpravy, v rámci ktorých už objekt prispôbili čisto obytnej funkcii. Na jeho kvalite a originalite sa však následne najviac podpísali mnohé, nie práve kvalitné a hodnotné prestavby a tiež nekultúrny vzťah, ktorý k nemu zaujala spoločnosť v minulých obdobiach (najmä v dôsledku politickej situácie po februári roku 1948). Obytná funkcia ustúpila v druhej polovici 20. storočia funkcii školského a kultúrno-administratívneho objektu, čo neskôr prispelo k značnej devastácii a degradácii, ktorú ešte dokonala radikálna obnova v 80. rokoch 20. storočia a reštitúcia objektu po revolúcii v roku 1989, keď kaštieľ majitelia prenajali pre účel discobaru.

Napriek tomu je kaštieľ, osadený v teréne v nadväznosti na park, neoddeliteľnou súčasťou historickej urbanistickej štruktúry obce, dnes už s dominantným postavením v jej centrálnej časti, hoci so značne okliešteným pôvodným areálom. Významné sú aj jeho hodnoty historicko-spoločenské vo vzťahu k jeho majiteľom – šľachte, ktorá si ho stavala alebo predstavovala ako svoje rodové sídlo, hoci bolo často aj ne-sídelné.⁴¹ Spája sa najmä s dvomi rodmi – Dessewffyovcov a Bornemiszovcov, ktorí mali svoj podiel nielen na rozvoji obce, ale celého Šariša ako stoliční alebo štátni funkcionári.

Kaštieľ v Krivanoch zároveň tvorí dôležitú súčasť skupiny objektov, ktoré predstavujú príklad renesančného staviteľstva v Šariši. Svojou zachovanou pôvodnou hmotou sa typologicky radí do skupiny dvojvežových kaštieľov popri objektoch v Červenici pri Sabinove, Fričovciach, Finticiach či Šarišských Dravciach. Od uvedených kaštieľov sa líši tým, že nie je komponovaný v dominantne horizontálnom smere. Hodnotnú súčasť stelesňuje tiež dispozícia, dodnes čitateľná napriek mladším úpravám, ale aj horizontálne a vertikálne plastické členenie fasád, klenby a ich štuková výzdoba s doposiaľ neodkrytou maliarskou výzdobou, kamenné vstupné ostenie, komínové telesá a zachované fortifikačné prvky, odkazujúce na najstaršie obdobia jeho existencie.

41 Majitelia mali svoje honosné sídlo aj v kaštieli vo Finticiach.

V rámci porovnania s uvedenými stavbami sme identifikovali nasledujúce spoločné znaky:

ČERVENICA PRI SABINOVE

Pôvodná renesančná kruhová trojpodlažná veža v Červenici je taktiež bez zisteného suterénu a vzhľadom na prítomnosť strieľňových otvorov môžeme uvažovať aj o pôvodnej existencii atiky. Vo veži sa nachádza hviezdicová klenba.⁴²

V prípade kruhovej veže v Červenici, jasne obranného charakteru, nachádzame veľa spoločných znakov s Krivanmi, najmä so západnou vežou kaštieľa v Krivanoch:

- štrbinové strieľne (v Červenici asi 40 rokov staršie datovanie strieľne so zarážkou, v Krivanoch kľúčová strieľňa),
- vnútorné schodiská vo veži, po ktorých v Krivanoch ostali niky alebo boli do nich vmurované komínové telesá,
- niky (napr. trojuholníková nika v prízemí v oboch kaštieloch).

DEMJATA

Demjata s atikou a podstreším so strieľňami môže predstavovať príklad staršej podoby zatiaľ nepotvrdenej atiky aj v Krivanoch. Identické je aj zaklenutie priestoru so štukovou výzdobou, najmä príklad štvorlistu v zaklenutí veží v Krivanoch.

FINTICE

Majiteľom panstva boli od polovice 18. storočia Dessewffyovci. Ide o rovnakých vlastníkov oboch sídel. Fintice predstavujú veľmi významné sídlo Dessewffyovcov, ktorému dávali prednosť pred jednoduchšími a menej reprezentatívnymi Krivanmi. Preto je potrebné ich vnímať aj ako možný vzor mladších prestavieb kaštieľa v Krivanoch. Spoločné znaky nachádzame najmä v podobe oboch kaštieľov na vyobrazeniach z prelomu 19. a 20. storočia:

- zastrešenie s komínmi a manzardovou strechou, bočné rizality so sedlovou valbovou strechou,
- oblúkové nadpražia okien s podkasaním vo Finticiach sú analógiou s pôvodným tvarom okien v Krivanoch (odstránených v 80. rokoch 20. storočia – v šiestej stavebnej etape).

FRIČOVCE

Spoločné charakteristiky s kaštieľom v Krivanoch:

- trojtraktová dispozícia (výskumom potvrdená v renesančnej stavebnej fáze),
- kľúčové strieľne a štrbinové otvory,
- postupné budovanie veží.

42 Voľná analógia strieľní v podstreší veže, kde bola opierka pre hákovnicu datovaná do roku 1656. Za poskytnutú výskumnú dokumentáciu kaštieľa z roku 2012 ďakujú autori Mgr. Michaele Haviarovej, autorke výskumu.

HANUŠOVCE NAD TOPLOU

Tzv. malý kaštieľ dal v roku 1564 výrazne prestavať Štefan Soós, čím sa vytvorila jednoposchodová bloková budova s okrúhlou vežou. Objekt tak získal pevnostno-obranný charakter.⁴³

Spoločné znaky s kaštieľom v Krivanoch:

- identické zaklenutie a pôdorys schodiskovej haly,
- orientácia schodiska pri stene,
- náročná veža.

ŠARIŠSKÉ DRAVCE

Aj v tomto prípade nachádzame analógie s kaštieľom v Krivanoch, a to v stvárnení vstupného portika dostavaného koncom 18. storočia a zachovaného dreveného trámového stropu s vročením 1700 – analógia s nálezom drevených, sekundárne zamurovaných, trámov v komíne v podstreší v Krivanoch. Aj tvar striech v oboch prípadoch je totožný.

VEĽKÝ ŠARIŠ

Dvojica nárožných kruhových veží poschodového kaštieľa je taktiež analógiou k nárožným vežiam v Krivanoch.

43 JANURA, Tomáš. Formovanie dvoch kaštieľov v Hanušovciach nad Topľou v dôsledku zmien vlastníckych pomerov panstva. In Diana DUCHOŇOVÁ – Tünde LENGYELOVÁ (eds.). *Historik na cestách : Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2018, s. 149-151.